

Bajáky András Olivér¹

A magister officiorum és a titkosügynökök kapcsolata a késő római igazgatásban (4-5. század)²

Absztrakt

A *magister officiorum* formai értelemben véve felette volt valamennyi császári udvari hivatalnoknak. Hatalmának alapját az információszerzés képezte, ennek megfelelően fennhatósága alá tartozott a titkosügynökök szervezete is. Tanulmányom célja átfogó kép felvázolása a *magister officiorum* és az ügynökök között fennálló kapcsolatrendszeréről, megvilágítva a *magister officiorum* és a szolgálati idejüket letöltött ügynökök (*principes officii*) közti viszonyt övező jogi problémákat, illetve az ügynöki szervezetre vonatkozó kiválasztási eljárással és előmenetellel kapcsolatos jogvitákat.

Kulcsszavak: magister officiorum, római igazgatástörténet, schola agentum in rebus, principes officiorum, suffragium

Abstract

The *magister officiorum* was formally superior to all imperial court officials. The basis of his power was the acquisition of information, and accordingly the organisation of secret agents also fell under his authority. The aim of my study is to sketch a comprehensive picture of the relationship between the *magister officiorum* and the agents, shedding light on the legal problems surrounding the relationship between the *magister officiorum* and the agents who had served their term of office (*principes officii*), and on the legal disputes concerning the selection procedure and promotion of the agent's organisation.

Keywords: magister officiorum, history of roman administration, schola agentum in rebus, principes officiorum, suffragium

¹ Nemzeti Közsolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, II. évfolyamos doktorandusz hallgató, Témavezető: Prof. Dr. Pókecz Kovács Attila, Egyetemi tanár – Nemzeti Közsolgálati Egyetem Államtudományi- és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék.

² DOI: 10.59558/jesz.2025.1.2

I. Bevezetés

A 3. század vége, illetve a 4. század eleje nagy horderejű változásokat hozott a Római Birodalom történetében. Az egymást sűrűn váltó katonacsászárok által vezetett birodalom egyaránt instabil bel- és külpolitikai helyzettel nézett szembe. A hosszadalmas válság eredményeként Diocletianus császár uralkodása idején (284-305) új közjogi formát adott a római államnak, amely később dominátus néven lett ismert, a principátus közjogi rendszerének felváltásaként.³ A principátus idején a római császár (*princeps*) a szenátus első embereként, szimbolikus értelemben a római nép szolgálójaként tűntette fel magát.⁴ A dominátus időszakában a császár személye Diocletianus császár uralkodásától kezdve egészen más értelmet nyert. Az uralkodó innentől kezdve nem csak egy a római népből, hanem „Úr és Isten” („*Dominus et deus*”).⁵ A császár a birodalom területi igazgatását új alapokra helyezte. A területi igazgatás alapját továbbra is a provinciák képezték, a középső szinten több provinciát fogtak össze az úgynevezett *diocesisek*, több *diocesis* alkotott egy prefektúrát. A késő római hivatalnokszerkezet is teljesen más képet mutat a principátus rendszeréhez képest. Új hivatalok jöttek létre, illetve tetten érhető a katonai és a polgári hivatalok fokozatos kettéválása és elkülönülése.⁶

I. Constantinus uralkodása idején új tisztségek jelentek meg a központi adminisztrációban, az egyes udvari főméltóságok a császár nevében feleltek egy-egy igazgatási területért a birodalmon belül. Ezek az igazgatási tisztviselők bár hasonlatosak voltak a mai modern értelemben vett miniszterekhez, nem azonosíthatóak velük, a mindenkori császár ugyanis kedve szerint ruházhatta át az egyes hatásköröket. Az új hivatali pozíciók közé sorolhatóak a római császári udvar pénzügyeiért felelős tisztségek (*comes sacrarum largitionum*, *comes rerum privatarum*),⁷ a császári jogalkotásért felelős tisztségviselő (*quaestor sacri palatii*)⁸ és az uralkodó lakhelyének igazgatásáért felelős udvari főkamrás, a *praepositus sacri cubiculi* is.⁹ Szintén I. Constantinus igazgatási reformjainak részeként alakult ki a *magister officiorum* tisztsége, azaz a hivatalok mesterének pozíciója, amellyel tanulmányomban részletesebben foglalkozom.¹⁰

Ahogy minden birodalomnak, diktatúrának és demokratikus jogállamnak is, úgy a Római Birodalomnak is szüksége volt államvédelmi hatóságokra a római államszerkezet és a császári hatalom integritásának megőrzése érdekében. A dominátus korszaka ebben a tekintetben is újdonsággal szolgált, a principátus idején a Hadrianus császár által létrehozott, kis létszámban működő, de már államilag szervezett államvédelmi alakulatot, a

³ Pókecz Kovács Attila: The development of state structure in the principatus from Tiberius to Diocletianus (AD 14-284). In Szóke Gergely László et al. (szerk.): Essays of Faculty of Law University of Pécs Yearbook 2015. 2016, 165-166. o.

⁴ Pókecz Kovács Attila: A principátus kormányzása és igazgatása Augustus uralmának idején (Kr. e. 27 – Kr. u. 14). *Glossa Iuridica* 9. évf., 2022/3-4. szám, 79-81. o.

⁵ Bury, John Bagnell: History of the later Roman Empire. From the death of Theodosius II. to the death of Justinian. Volume I., Dover Publications Inc., New York, 1958, 15-16. o.

⁶ Demandt, Alexander: Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565. C. H. Beck, München, 2007, 218-219; 222-223. o.

⁷ Pókecz Kovács Attila: Pénzügyi igazgatás a dominátus korában. In *JURA* 22. évf., 2016/1. szám, 112-113, 115. o. Elton, Hugh: The Roman Empire in Late Antiquity. A Political and Military History. Cambridge University Press, Cambridge, 2018, 65-66. o.

⁸ Pókecz Kovács Attila: A quaestor sacri palatii tisztsége a késő római császárság korában. In Béli Gábor (szerk.): *Ut Juris Ordo Exigit: Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, Publikon Kiadó, 2016, 237-239. o.

⁹ Pókecz Kovács Attila: A praepositus sacri cubiculi tisztsége a dominátus korában (4-5 sz.). In Boóc Ádám – Pókecz Kovács Attila (szerk.): *Studia in honorem 65 Éva Jakab*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2023, 243-244. o.

¹⁰ Stein, Ernst: Geschichte des spätrömischen Reiches. Vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476 n. Chr.), Band 1, Wien, L. W. Seidel & Sohn, 1928, 172. o.

*frumentarius*okat feloszlatták, majd katonai alapon újjá szervezték.¹¹ Az új ügynöki szervezet, a *schola agentum in rebus* jelen tanulmány központi részét képezi. A principátus idején a császári döntéshozatalt segítő *consilium principis* is átalakult a dominátus korszakában, *consistorium sacrum* néven működött tovább, több taggal rendelkezett (az újonnan létrehozott udvari főméltóságok, így például a *magister officiorum*, a *quaestor sacri palatii*, a *comes sacrarum largitionum*, a *comes rerum privatarum* és a *praepositus sacri cubiculi* is a tanács tagjaivá váltak), illetve hatáskörei jelentősen bővültek a korábbiakhoz képest. A *consistorium sacrum* tehát a mindenkori római császár tanácsadó testülete volt. Az államtanács a késő Római Birodalom kormányzati csúcsszerveként politikai és igazgatási kérdésekkel foglalkozott, napjaink kormányaihoz hasonlóan. Bár hivatalosan és jogilag a császár volt minden törvény kizárólagos szerzője és ő volt felelős az államügyekért, a császári tanács tanácskozásainak nagy szerepe volt a közügyek irányításában.¹²

A *magister officiorum* és a titkosügynökök kapcsolatát illetően felmerül a kérdés, hogy mikor került az ügynöki szervezet az újonnan létrehozott udvari főméltóság fennhatósága alá. Milyen hatáskörei voltak a *magister officiorum*nak az ügynökök vonatkozásában? Milyen szerepe volt a hivatalok mesterének a kiválasztási eljárásban, az előmenetelben, milyen jogi problémák jelentkeztek ezek során? Hogyan zajlott az ügynökök által elkövetett jogsértések elbírálása? Hogyan alakult a korábban ügynökként szolgáló tisztviselők, a *principes officii* és a *magister officiorum* közti viszony?

A jelen tanulmányt megalapozó kutatás módszertani szempontból a jogtörténeti forráselemző, illetve az összehasonlító jogi tudományos módszerekre támaszkodik. A tanulmány keretében a kutatásaim során alkalmazott jogtörténeti forráselemző módszer szemléltetésére a korabeli latin nyelvű primer jogforrások (*Notitia Dignitatum*, *Codex Theodosianus*, *Digesta*, *Codex Iustinianus*, *Novellae*) közül a *Codex Theodosianus*, és a *Codex Iustinianus* császári rendeletgyűjtemények, valamint III. Valentinianus császár Novelláinak jelen témához kapcsolódó egyes szöveghelyeit fogom megvizsgálni. A források elemzésénél az ügynöki szervezetben történő kiválasztás és előmenetel jogi szabályozása, azon belül is az ajánlás alapú kiválasztás és előmenetel, azaz a *suffragium* problémája, illetve a szolgálati idejüket már letöltött ügynököket, a *principes officii*-t érintő egyes császári rendelkezések, az ezek kapcsán felmerülő jogi problémák, szerzői álláspontok és saját következtetések kerülnek felvázolásra. A másodlagos szakirodalom alapvetően magyar, angol, német, olasz és francia nyelvű forrásokból áll. A források típusát tekintve nagy mennyiségben állnak rendelkezésre monográfiák, tankönyvek, tanulmányok. A témában fellelhető szakirodalom jogtörténeti és általános történeti művekből áll. A fellelhető tanulmányok egyaránt felölelik a *magister officiorum*nak az ügynöki szervezettel kapcsolatba hozható hatásköreivel, az ügynökök feladataival, az ügynöki szervezetbe bekerülést megelőző kiválasztási eljárással, a szervezetben történő előmenetellel kapcsolatos kutatásokat. A *magister officiorum* és a titkosügynökök közti kapcsolatrendszer részletes elemzése valamint az egyes császárokra és a birodalom irányítására gyakorolt politikai befolyás tanulmányozása mind az ebben a kutatási témakörben megtalálható tanulmányok részét képezi. Az egyes kutatók részletekbe menően vizsgálják az ügynöki szervezet szerkezeti felépítését, hatásköreiket, az igazgatási szervezet más hivatalaihoz, a császárhoz, a *magister officiorum*hoz, valamint a többi udvari főméltósághoz való viszonyukat.

A tanulmány célja átfogó kép adása a *magister officiorum* és a titkosügynöki szervezet közti kapcsolatrendszeréről, annak bizonyítása, hogy az udvari főtisztviselő hatalmának alapját az ügynöki hálózat képezte. A *magister officiorum*nak az ügynökökkel kapcsolatos hatásköreinek, az ügynökök feladatainak és szervezetük felépítésének általános jellegű bemutatásán túl jelen munka kiemelten foglalkozik a *principes officii* jogi szabályozásának

¹¹ Sály Pál: Előadások a római büntetőjog köréből. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2011, 133. o.

¹² Demandt 2007: 278-281. o.

elemzésével, valamint az ügynökök kiválasztásával és előmenetelével, az ezzel kapcsolatos jogviták ismertetésével, és a levonható következtetésekkel.

II. A *magister officiorum* ügynökökkel kapcsolatos hatáskörei

A *magister officiorum* rendkívül széles feladatkörrel rendelkezett, ennek megfelelően beszélhetünk katonai jellegű, külügyi, belügyi kérdésekkel kapcsolatos, illetve az udvari adminisztráció vezetőjeként gyakorolt hatáskörökről egyaránt.¹³ Tekintve, hogy az udvari főtisztviselő összes feladatkörének mélyreható elemzése meghaladná a tanulmány terjedelmi korlátait, ezért jelen fejezetben a *magister officiorum*nak az ügynökökkel kapcsolatba hozható feladatainak ismertetésére kívánok fókuszálni.

A *magister officiorum* tisztsége feltételezhetően I. Constantinus császár uralkodása idején jelent meg az udvari adminisztrációban,¹⁴ 326 körül szerezte meg az addig a *praefectus praetorio* alá tartozó ügynöki szervezet irányítási jogát.¹⁵ Az állami főtisztviselő nem csak az udvari *schola* felett gyakorolt ellenőrzési, felügyeleti és irányítási jogköröket, hanem a birodalom más területein különleges szolgálatot teljesítő megbízottak felett is. Az ügynököknek bármikor az udvari főméltóság rendelkezésére kellett állniuk, amennyiben valamilyen különleges, ad hoc jellegű feladat, küldetés merült volna fel. A *magister officiorum* kontrollt gyakorolt az ügynöki szervezetbe való bekerülést megelőző felvételi eljárások felett. A felvételi bizonyítvány (*probatoria*) kiadása szintén az udvari főméltóság hatáskörébe tartozott.¹⁶ A testületbe való belépéshez szükség volt a tagok többségének jóváhagyására és a *magister officiorum* ajánlására.¹⁷ Egy 399-es rendelet értelmében a császár egyszemélyben döntött az ügynökjelöltek felvételéről.¹⁸ Egészen 415-ig a *magister officiorum* dönthetett az *agentes in rebus* testületén belül végrehajtandó tisztogatásokról, valamint az elbocsátás jogát is ő gyakorolta. Ezt követően azonban ezt a privilégiumot megvonták tőle, így az elbocsátás joga és a felvételi jelentkezések elbírálásának a joga egyedül a császárnak volt fenntartva, a *magister officiorum* ennek megfelelően csak különleges császári parancs birtokában távolíthatott el valakit a *scholából*, feladatköre ezen a területen a császári döntések végrehajtására korlátozódott. A *matricula* volt az akkreditált császári ügynökök névjegyzéke, amelyet császári parancs alapján a *magister officiorum* gondjaira bízta. Az állami főtisztviselő figyelemmel kísérte a *schola* tagjainak hatékonyságát és szorgalmát pontosan azért, hogy ennek megfelelően a különböző kitüntetések és előléptetéseket azok kapják, akik a legnagyobb igyekezetet, teherbíró képességet tanúsították. Bár a szervezeten belüli előmenetel a szenioritás elve alapján történt, az előléptetés megszerzése lehetséges volt a *magister officiorum* ajánlásával is, különleges esetekben az előléptetés a császár különleges jóváhagyásával is megtörténhetett, ehhez rendszerint szükség volt a *schola* tagjai többségének ajánlására. A kitüntetések adományozása, illetve az ügynökök privilégiumainak biztosítása szintén a *magister officiorum* felelőssége volt.¹⁹ Az ügynökök soraiból nevezte ki az állami főtisztviselő a birodalmi postaszolgálat felügyelőit (*curiosi*), valamint saját *officiumának* segédzsemetét (*adiutores, subadiuvae adiutores*).²⁰ A *magister officiorum* bírói hatalmat

¹³ Pókecz Kovács Attila: A *magister officiorum*. In *Scriptura*, 2016/I. sz., 139. o. https://onszak.pte.hu/userfiles/cikk/114/scriptura16i_pokecz.pdf (2023.03.20.)

¹⁴ CTh 6, 35, 3.

¹⁵ Stein 1928: 172-173. o.

¹⁶ Boak, Arthur Edward Romilly: *The roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire*. Harvard Studies in Classical Philology. Harvard University Press, Cambridge, No. 26, 1915, 69. o.

¹⁷ Pókecz 2016a: 145. o.

¹⁸ CTh 6, 27, 11.

¹⁹ Boak 1915: 70-71. o.

²⁰ Delmaire, Roland: *Les institutions du Bas-Empire romain de Constantin à Justinien*. I. *Les institutions civiles*

is gyakorolt az ügynökök felett, I. Leó császár idején a *ducenarius* és a *centenarius* rangú ügynökök (amíg Konstantinápolyban tartózkodtak) rendelkeztek azzal a privilégiummal, hogy válaszolhattak minden polgári és büntetőügyi vádra a *magister officiorum* vagy képviselőjének bíróságán.²¹ Az a tény, hogy a *magister officiorum* a titkosügynökök főnöke volt, ezáltal a birodalmi hírszerzés feje, a legbefolyásosabb személyiséggé tették a császári udvarban. Most tekintsük át az ügynöki szervezet működését, amely felett a hivatalok mestere az ismertetett jogköröket gyakorolta.

III. Titkosügynökök a késő római korban

A dominátus mint új közjogi rendszer kiépülésének szerves részét képezte a titkosrendőrség újjászervezése, amely szintén Diocletianus császár nevéhez köthető. A teljesen új szervezet (*schola agentum in rebus*) a jogelődként funkcionáló *frumentariusok* kötelékét váltotta fel.²² Az új szervezetet jelölő *agentes in rebus* kifejezés azonban csak I. Constantinus császár 319-es rendeletében szerepel elsőként.²³ Hirschfeld az új ügynökök kapcsán kiemeli, hogy a megnevezés az *agere* főnévi igenévből származik, ennek újszerűsége pedig abban rejlik, hogy ezt a kifejezést a rómaiak eddig soha nem használták hivatali címek megnevezésében. A német szerző az *agentes in rebus* különleges képviselőként fordítja, amely egyfajta általános jelleget kölcsönöz az ügynököknek és előrevetíti, hogy sokféle feladat ellátására alkalmasak.²⁴ Ezt a meglátást alátámasztja az a sokszínű és széles feladatkör, amellyel az ügynököket megbízták a 4-5. század során. A korábbi ügynöki szervezet feloszlására elsősorban azért volt szükség, mert a sorozatos visszaélések következtében a római nép körében rendkívül gyűlöltté váltak az ügynökök, és ez a körülmény egy idő után már a császári hatalmat is veszélyeztette. Az újjászervezett titkosügynökség felügyeletét az uralkodó kezdetben a *praefectus praetorio* gondjaira bízta. Ebben a tekintetben változást hozott I. Constantinus császár, aki az ügynököket áthelyezte a *magister officiorum* fennhatósága alá.²⁵

Az újonnan kialakított ügynöki testületet szintén katonai alapon szervezték meg, sok tekintetben azonban különbözött elődjétől.²⁶ Az első szembetűnő különbség a létszámban érhető tetten. A *frumentariusok* létszáma Sárly szerint 200 fő körül alakult a 2. században, ezzel szemben az *agentes in rebus* létszáma meghaladta az ezer főt is.²⁷ További különbség a két titkosrendőrség között, hogy míg a *frumentarii* fő feladata a politikai gyilkosságok és a bebörtönzések foganatosítása, illetőleg a hadsereg gabonaellátásának biztosítása volt, addig az *agensok* már nem csak katonai-rendészeti, hanem polgári-adminisztratív jellegű feladatokat is elláttak.²⁸

palatines. CERF, Paris, 1995, 123-126. o.

²¹ Kelemen Miklós: A Birodalom kormányzása. A Késő-római Birodalom közszolgálati – jogi források alapján. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2007, 150-153. o.

²² Sárly Pál: Titkos ügynökök a császárkori Rómában. In Debreceni Szemle, 2002, 10. évf., 4. szám, 531-532. o.

²³ CTh 6, 35, 3.

²⁴ Hirschfeld, Otto: Die agentes in rebus. Sitzungsberichte der Königlich-Preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Reichsdruckerei, Berlin, 1893, 422-423. o.

²⁵ CTh 8, 5, 17.

²⁶ Sinnigen, William G.: The Roman secret service. In The Classical Journal, Vol. 57, 1961, 70. o. <https://www.jstor.org/stable/3294369> (2024.02.28.)

²⁷ Sárly 2002: 531, 533. o.

²⁸ Sinnigen, William G.: Two branches of the Late Roman Secret Service. In The American Journal of Philology, The Johns Hopkins University Press, Vol. 80, No. 3, 1959, 240. o.

III.1. Az ügynökök feladatkörei

A *schola agentum in rebus* tehát továbbra is ellátta azokat a katonai és rendészeti funkciókat, amelyeket jogelődje, a *frumentarii*, tehát felelősségi körébe tartozott a római császár és a római állam ellenségeinek felkutatása, letartóztatása, bebörtönzése és kivégzése. Érdemes bővebben szót ejteni az újdonságnak tekinthető polgári, hivatali és adminisztratív feladatokról. Míg a *frumentarii* korábban csak alkalmanként vett részt az adószedés folyamatában, addig az *agensek* már folyamatos jelleggel végezték ezt a feladatot.²⁹ Jelentős szerepük volt a császári kancelláriát alkotó ügyosztályok (*scriniák*) tevékenységének ellenőrzésében. E feladatkörükben nem csak a kancelláriai hivatalnokok munkavégzését felügyelték, hanem a hivatalvezetőket (*magistereket*) is.³⁰ A 4. század közepétől az állami postaszolgálat (*cursus publicus*) működtetéséért is az ügynökök feleltek. Az *agensek* feladata volt többek között a postát igénybe vevő személyek engedélyeinek ellenőrzése. Mindamellet, hogy felügyelték a birodalmi postahálózat működését, az ügynökök használhatták is azt. A birodalom különböző területei között szállították a császári parancsokat és leveleket.³¹ Ezzel párhuzamosan információkat gyűjtöttek utazásaik során, az államra veszélyes politikai cselekményekről pedig folyamatosan jelentést tettek előljáróiknak. A *schola agentum in rebus* felelősségi körébe tartozott továbbá a tengeri forgalom kontrollálása. A helyi fegyvergyárak (*fabricae*), amelyek korábban a *praefectus praetorio* alá tartoztak, szintén az *agensek* fennhatósága alá kerültek.³² A fegyvergyárak feletti felügyelet hovatartozása azonban sokáig vitás kérdés volt. A császári udvarban a *praefectus praetorio* tisztséget betöltő személyek (például Rufinus) nem egyszer tettek kísérletet a fegyvergyárak feletti hatalom visszaszerzésére.³³ A helyi fegyvergyárak biztosítása és a római császárhoz és államhoz hű tisztségviselőre bízása kulcskérdés lehetett, hiszen a rómaiak dologi jogi értelemben védték a hadifontosságú cikkeket (például a fegyvereket) és államérdekből megtiltották azok kivitelét a birodalom területéről.³⁴ Az *agentes in rebus* feladatkörei közé tartozott nem utolsósorban a klasszikus kémtevékenység folytatása.³⁵

A titkosügynökök 355-ig korlátlanul börtönbe vethettek bárkit, bármikor. Nagy valószínűséggel az *agensek* gyakran visszaéltek ezzel a jogkörükkel, ennek eredményeként egy 355-ös császári rendeletben korlátozták őket a börtönbe vetés alkalmazásában.³⁶ A törvénytelen letartóztatások további előfordulása miatt Arcadius császár tovább korlátozta az ügynököket 395-ben, innentől kezdve a börtönbe vetést csak az állami postával kapcsolatos ügyekben alkalmazhatták.³⁷ A kereszténység államvallássá válását követően az *agenseket* az eretnekek elleni rendőri fellépések során is alkalmazták. Az egyházi hatóságok igénybe vehették az ügynökök segítségét az eretnekek összejöveteleinek felosztatásakor. A titkosügynökök alkalmazási feltételei közé tartozott a keresztény vallás követése, ennek

²⁹ Sály 2002: 531. o.

³⁰ Sinnigen 1959: 253-254. o.

³¹ Clauss, Manfred: Der magister officiorum in der Spätantike (4-6. Jahrhundert). Das Amt und sein Einfluß auf die kaiserliche Politik. C. H. Beck, München, 1980, 28-29. o.

³² Sály 2002: 532. o.

³³ Boak, Arthur Edward Romilly: The Master of the Offices in the later Roman and Byzantine Empires. In Boak, Arthur Edward Romilly – Dunlap, James Eugene: Two studies in later Roman and Byzantine Administration. The Macmillan Company, New York, 1924, 86-87. o.

³⁴ Molnár Imre – Jakab Éva: Római jog. Leges Bt., Diligens Bt., Szeged, 2015, 177-181. o.

Benedek Ferenc - Pókecz Kovács Attila: Római magánjog. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024, 193-194.

o. Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Novissima Kiadó, Budapest, 2023, 292. o.

³⁵ Blum, Werner: Curiosi und regendarii. Untersuchungen zur geheimen Staatspolizei der Spätantike. Ludwig-Maximilians-Universität, München, 1969, 32. o.

³⁶ CTh 6, 29, 1.

³⁷ CTh 6, 29, 8, 1.

megfelelően az eretnekeket és a zsidó vallásúakat kizárták a testületből.³⁸ A titkosügynökök több esetben a császári jegyzőkkel (*schola notariorum*) együttműködésben hajtottak végre megbízásokat, ide tartozott a császári hatalomra veszélyes egyének letartóztatása, likvidálása.³⁹ Számos olyan császári rendeletről van tudomásunk, amelyek a 4. század utolsó éveiből származnak és betekintést nyújtanak a császári titkosügynökségről kialakult vitákba, amelyek a császár, a *magister officiorum* és a *praefectus praetorio* között zajlottak.⁴⁰ A császárok arra törekedtek, hogy minél jobban magukhoz kössék az ügynökség szervezetét, a *praefectus praetorio* tisztségét betöltő személyek pedig abban voltak érdekeltek, hogy minél kevesebb hatásköre és minél kisebb befolyása legyen a rendészeti szervnek. A *magister officiorum*ként szolgáló tisztviselők mindkét törekvést elleneztek. Az első jelentős sikert Rufinus érte el 395-ben, ekkor a *praefectus praetorio* tisztséget töltötte be. Mint egykori *magister officiorum*, ismerte az ügynökök intézménye által kínált lehetőségeket és korlátozta azokat. Mivel ez időben a *magister officiorum* tisztségét betöltő személyek évente váltották egymást, a hatáskör-korlátozás kapcsán nem volt jelentős ellenállás.⁴¹ Sinnigen álláspontja szerint az *agentes in rebus* a keleti birodalomrészben ugyanazzal az intenzitással működött legalább 430-ig, a nyugati birodalomrészben azonban a gyengülő központi kormányzat helyett egyre inkább a katonai igazgatás, a hadvezéreknek hűségű bürokraták jutottak egyre fontosabb szerephez.⁴²

III.2. Szervezeti felépítés

A titkosügynökök szervezetében továbbra is jelen voltak a rendfokozatok, a testületet ugyanis a római lovasság struktúrájának mintájára állították fel.⁴³ Katonai és hivatalnoki privilégiumokkal egyaránt rendelkeztek, így például mentesültek a városi tanácsok tagjait terhelő adófizetés kötelezettsége alól.⁴⁴ Az *agens*ek létszámát kezdetben nem korlátozták, azt az egyes császárok az igazgatási igényeknek megfelelően változtatták. Az ügynökök száma azonban gyorsan növekedésnek indult a tisztséggel járó előnyök miatt. Ennek megfelelően a 4. század végére az ügynökök létszáma már több ezer főre tehető. Egyes császárok (pl. Iulianus, II. Theodosius, I. Leó) tisztogatásokkal, létszámleépítésekkel, az alkalmazási feltételek szigorításával igyekeztek elejét venni a létszám gyarapodásnak. Az alkalmazási feltételek szigorításához tartozott például a próbaidő bevezetése, amely 5 évre szólt. A létszámleépítésekről tanúskodik egy 359-es császári rendelet, amely a *magister officiorum* kötelezettségévé tette a létszámleépítések végrehajtását, illetve az ügynöki tisztségre méltatlan személyek elbocsátását.⁴⁵ II. Theodosius császár egy 430-as rendelet értelmében 1174 főben állapította meg az ügynökök létszámát. I. Leó császár rendeletében 1248 főben maximalizálta a testület tagjainak számát.⁴⁶ A legradikálisabb létszámcsökkentés Iulianus császárhoz köthető, aki 17 főre korlátozta az ügynökök számát.⁴⁷ Az uralkodó halálát követően ismét gyorsan emelkedni kezdett az ügynökök száma, még hozzá olyannyira, hogy I. Valentinianus császár az ügynököket már azon tisztviselők csoportjába sorolta, amelynek soraiból a

³⁸ Sárly 2002: 535. o.

³⁹ Sinnigen 1959: 253-254. o.

⁴⁰ CTh 6, 29, 7-8.; CTh 6, 27, 8; CTh 6, 27, 12.

⁴¹ Clauss: i.m. 26. o.

⁴² Sinnigen, William G.: Three Administrative Changes ascribed to Constantius II. In *The American Journal of Philology*. Vol. 83, No. 4, 1962, 374-375. o.

⁴³ Clauss: i.m. 24. o.

⁴⁴ Sárly 2002: 533. o.

⁴⁵ CTh 1, 9, 1.

⁴⁶ CTh 6, 27, 23; CJ 12, 20, 3.

⁴⁷ Boak 1924: 69. o.

defensores civitatis-okat választották. A *defensor civitatis* császári tisztviselő 364-től kezdve, feladata a kisbirtokos lakosságnak a birodalmi hatóságok előtti érdekképviselete volt adóügyekben, ez idő alatt védelmet élvezett az állami tisztségviselőkkel és a *curiales*-szel szemben. Tájékoztatnia kellett a császári udvart minden olyan cselekményről, amely a közrendet és a városi birtokosok érdekeit sértette.⁴⁸ Hamza megállapítása szerint a *defensor civitatis* tulajdonképpen a modern ombudsman római jogi előzményének, előképének tekinthető.⁴⁹

Az ügynökök kötelékének (*schola agentum in rebus*) hierarchiája öt fokozatból állt. A rangsor alján az *equites* álltak, felettük helyezkedtek el a *circitores*, felettük a *biarchi*, azok felett a *centenarii* és legfelül a *ducenarii*. A testület vezetése a *principes officiorum ex agentes in rebus* feladata volt. A hivatali előmenetel főszabály szerint a teljesítmény és a szolgálati idő hossza alapján történt. A szolgálati idő előbb 20 év volt, aztán 435-ben 25 évre emelték. A titkosügynökök tevékenységét a legtöbb császár megbecsülése kísérte. Az ügynököket ennek megfelelően megillették a *clarissimus* és a *spectabilis* titulusok, attól függően, hogy még aktívan teljesítettek-e szolgálatot, vagy nyugállományba vonultak a szolgálati idő letelte után.⁵⁰ Az ügynöki szervezet tagjainak természetesen voltak karrierlehetőségei, ennek megfelelően a császári jegyzők testületének tagjai nagy számban az *agentes in rebus* kötelékéből kerültek ki, tehát a két szervezet között lehetséges volt az átjárás.⁵¹ A kiválasztási eljárásban a *magister officiorum*nak kiemelt szerepe lehetett, hiszen tökéletesen tisztában volt a két szervezetben alkalmazott személyek kvalitásaival, illetve karrierterveikkel.⁵² A szervezeti struktúra kapcsán mindenképp szót kell ejteni a hosszú szolgálati időt letöltött ügynökökről, ugyanis bár ezek a személyek kiléptek a titkosügynökségből, hivatali karrierjük ezzel nem ért véget feltétlenül, hacsak nyugállományba nem vonultak.

IV. A szolgálati idejüket letöltött ügynökök (*principes officii*)

II. Constantius császár igazgatási reformjainak részeként a rangidős ügynököknek, akik az ügynöki szervezeti hierarchia élén álltak *ducenarius* rendfokozatban, hivatali idejük letelte után lehetőséget adott arra, hogy hivatalvezetőként tovább dolgozzanak, méghozzá a birodalom területi igazgatásában, így a provinciai helytartók, a *diocesis*ek, a *vicarius*ok és a *praefectus*ok hivatalaiban. A helyi szinten elhelyezkedő ügynökök ezáltal még tovább növelték a *magister officiorum* befolyását a birodalom polgári igazgatásában. Sinnigen a császári intézkedés időpontját 341 és 346 közé teszi.⁵³ Jelentőségük elsősorban azért kiemelendő, mert a legkülönbébb igazgatási szerveknél tudtak elhelyezkedni. Felmerülhet a kérdés, hogy milyen okok állhattak az újszerűnek mondható reformintézkedés hátterében. Első okként megemlíthető a karrierlehetőségek bővítésének szándéka. Az ügynököknek az új rendszert megelőzően egy lehetőségük volt, ha további karriert szerettek volna építeni, ez pedig a császári jegyzők testületébe való bekerülés volt. Éppen ezért feltételezhető, hogy ezzel az intézkedéssel a császár szerette volna elkerülni a jegyzők létszámának túlzott megemelkedését és az ezzel járó esetleges létszámkorlátozásokat. Az intézkedés egyfajta jutalmazásként is felfogható, az ügynökök munkájának elismeréseként. Az ügynökök tevékenységét ugyanis a legtöbb császár megbecsülése övezte, tekintve, hogy a császári

⁴⁸ Clauss: i.m. 25. o.

⁴⁹ Hamza Gábor: A közvetlen demokrácia történelmi előzményei Európában. In Szabó Zsolt (szerk.): Szabadság és felelősség: tanulmányok a közvetlen demokráciáról. Acta Caroliensia Conventorum Iuridico-Politicarum VIII., Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2013, 29. o.

⁵⁰ Sály 2002: 533-534. o.

⁵¹ Sály 2002: 536. o.

⁵² Sinnigen 1959: 252. o.

⁵³ Sinnigen 1962: 369-370. o.

hatalom és a római államrend alappilléreinek számított a szervezet. A másik ok – és ez a valószínűbb – a császárnak a rendes hatóságokkal, hivatalokkal szembeni egyre erősödő bizalmatlansága, amelynek következtében kiterjesztette az ügynökök hatáskörét és szigorúbb ellenőrzés alá vonta a területi igazgatás szereplőit.⁵⁴ Sály a hivatalvezető ügynökökkel kapcsolatban kiemeli, hogy általában egy vagy két évre szóló megbízatással végezték munkájukat. Amellett, hogy koordinálták a hivatalok ügyintézését, folyamatosan információt gyűjtöttek a fennhatóságuk alá tartozó hivatalnokokról, azok tevékenységéről és megbízhatóságáról. A császári udvart rendszeres időközönként vagy pedig szükség szerint kellett tájékoztatniuk.⁵⁵

A késő római igazgatás hivatalait és hivatalnokait összesítő jegyzék, a *Notitia Dignitatum* említi a rangidős ügynököket is. A dokumentum alapján a *principes officii* két csoportra osztható, az első csoportba tartoztak azok a tisztviselők, akik a polgári igazgatás területén teljesítettek szolgálatot. Ennek megfelelően beszélhetünk azokról a volt ügynökökről, akik a provinciai helytartók hivatalaiban szolgáltak („*principes es eodem officio*” vagy „*principes es eodem corpore*”),⁵⁶ a *vicariusok* hivatalaiban elhelyezkedő *agens*ekről („*principes de schola agentum in rebus ducenarii*”),⁵⁷ illetve a *praefectus praetorio* és a *praefectus urbi* hivatalait vezető korábbi ügynökökről, amelyet a *Notitia Dignitatum principes* megnevezéssel jelöl.⁵⁸ Clauss szerint a polgári igazgatásban tevékenykedő *principes officii* megbízatása általában egy, maximum két évre szólt. Hivatalfőnöki minőségükben a *praefectusok*, *vicariusok*, provinciai helytartók alárendeltjei voltak, ezzel párhuzamosan továbbra is a *magister officiorum* fennhatósága alatt maradtak.⁵⁹ Sinnigen ezzel szemben arra a következtetésre jutott, hogy a *principes officii* a polgári hivatalok vezetőiként elhagyták azt a parancsnoki láncot, amelyben a titkosügynökök szervezete működött és közvetlenül a császárnak jelenthettek, például egyes adminisztratív visszasságok feltárása esetén.⁶⁰ II. Constantius intézkedése a gyakorlatban alkalmasnak bizonyult a felügyelt területi vezető tisztségviselők személyes ambícióinak letörésére, elősegítette a császári parancsok maradéktalan betartását. A *principes officii* hivatali felelősségének kérdése kapcsán érdekesség, hogy a *princeps*ek a hivatalokkal együtt kollektív anyagi felelősséggel tartoztak a vezető tisztségviselők hibás döntéseiért. Amennyiben a vezető tisztségviselők elismerték, hogy hibás döntést hoztak, elkerülhették a büntetést, ez igazolja a hivatalvezetőként szolgáló *principes officii* kontrollfunkcióját.⁶¹ A területi igazgatás vezető szereplőinek korlátozása, miszerint saját maguk nem nevezhettek ki hivataluk élére vezető tisztségviselőt, hamar ellenállást váltott ki. A 4. század közepétől kezdve egyre több magas rangú birodalmi hivatalnok igyekezett kijátszani a szabályozást. Az érintettek elsősorban azzal kísérleteztek, hogy saját bizalmi embereiket bejuttassák az *agentes in rebus* kötelékébe, akik egy idő után elnyerték volna a *ducenarius* rangot, majd később hivatali vezetőkké/főnökökké válhattak volna.⁶² Egy 398-as császári rendelkezés betiltja ezt a gyakorlatot.⁶³

A *Notitia Dignitatum* rendelkezik a katonai igazgatásban szolgáló *principes officii*-ről is. A volt ügynökök katonai igazgatásban történő megjelenése és alkalmazása remekül

⁵⁴ Clauss: i.m. 32. o.

⁵⁵ Sály 2011: 134. o.

⁵⁶ ND Occ. 44, 7 és ND Occ. 45, 7; ND Occ. 38, 11.

⁵⁷ ND Or.: 21, 6; 22, 34; 23, 16; 24, 21; 25, 27; 28, 48; 18, 5. ND Occ. 18, 5; 19, 16; 20, 17; 21, 17; 22, 41; 23, 17.

⁵⁸ ND Or. 26, 17; 31, 69; 32, 46; 34, 50; 35, 36; 36, 38; 37, 37; 38, 40.

⁵⁹ Clauss: i.m. 38. o.

⁶⁰ Sinnigen, William G.: Chiefs of Staff and Chiefs of the Secret Service. In *Byzantinische Zeitschrift*, Band 57, 1964, 85. o.

⁶¹ CTh 6, 28, 4.

⁶² Clauss: i.m. 38-39. o.

⁶³ CTh 1, 15, 11.

szemlélteti a *magister officiorum* befolyásának kiterjedését a katonai szektorra, azonban csak a keleti birodalomrész esetében. Demandt véleménye szerint a *principes officii* hiánya a Nyugatrómai Birodalom katonai hivatalainak esetében (leszámítva Illíria provinciát) nem véletlen. A hiány okaként a német szerző Flavius Stilicho *magister militum*ot jelölte meg, aki teljes mértékben átszervezte a katonai hivatalokat. Ismeretes, hogy a katonai főparancsnok a fiatal és tapasztalatlan Honorius császár mellett igen erős befolyásra tett szert.⁶⁴ A katonai hivatalokban tevékenykedő *principes officii* két csoportra osztható, az egyik csoportba tartoztak azok a volt ügynökök, akik a *ducesek* hivatalaiban teljesítettek szolgálatot Illíria és Trákia provinciákban.⁶⁵ A másik kategóriába sorolhatóak azok a rangidős ügynökök, akik a legtöbb keleti *diocesis ducesek*nek hivatalaiban szolgáltak.⁶⁶ Problémaként merül fel a kérdés, hogy a *ducesek* hivatalait vezető *principes officii* milyen rangot viseltek a titkosügynöki szervezetben. Stein meggyőződése szerint az érintett ügynökök *ducenarius* rangot viseltek, mivel az ezzel kapcsolatos forrásokban a *principes* egy kategóriája van megemlítve.⁶⁷ Clauss azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy a *Notitia Dignitatum* nem tesz semmilyen említést a *principes ducenarius* ranghoz való kötődéséről. A *ducesek* hivatalvezetőinek kinevezési folyamatára a központosítás volt a jellemző, leszámítva az említett balkáni provinciákat, ahol az állandósuló katonai fenyegetettség eredményeként a *principes* önkiegyesítésének eljárása szilárdult meg. A *Notitia Dignitatum* által közvetített állapot jelzi a nézetkülönbségeket a *magister officiorum* és a *magister militum* között a kinevezési hatáskört illetően.⁶⁸

IV.1. A *principes officii* jogi szabályozása

A volt ügynökök jogállását, illetve feladatköreit a római közjog szabályozta. A *principes officii*-re számos rendeletgyűjteményben található rendelkezéseket, így például a 438-ban kiadott *Codex Theodosianus*ban, a *Codex Iustinianus*ban, illetve III. Valentinianus császár Novelláiban is. A fellelhető forrásrészletek rávilágítanak a hivatalvezetőként tevékenykedő volt ügynökök császárhoz, a *magister officiorum*hoz, illetve a titkosügynökök szervezetéhez való viszonyára, az egyes feladatkörökre, illetve arra, hogy milyen széles körben alkalmazták őket a polgári igazgatás keretein belül.⁶⁹

Elsőként nézzük meg a *Codex Theodosianus* 368-as rendelkezését, amely a *principes officii* és a *praefectus praetorio*, illetőleg a császár közti kapcsolatra helyezi a hangsúlyt. C.Th. 1,29,4 (368. nov. 6.): *Imperatores Valentinianus, Valens et Gratianus Augusti ad Probum praefectum praetorio*. „Qui ex schola agentum in rebus sedi culminis vestri munere principatus nostro quodammodo nomine paruerint, inter ceteros honoratos iussione nostra diversarum urbium plebibus constituentur patroni, ita ut, si quos ex his auctoritas tua putaverit eligendos, eadem his tutela mandetur, ab his autem eos representet immunes.”⁷⁰

⁶⁴ Demandt, Alexander: *Magister militum*. In: Wissowa, Georg – Kroll, Wilhelm (Hrsg.): *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Metzler, Stuttgart, 1970, 759. o.

⁶⁵ ND Or. 39.

⁶⁶ ND Or. 25; 28-31; 33-35.

⁶⁷ Stein 1920: i.m. 198. o.

⁶⁸ Clauss: i.m. 40. o.

⁶⁹ Sinnigen 1962: 371-372. o.

⁷⁰ „Ha a titkosszolgálat (*schola agentum in rebus*) bármely személye eminenciád (*praefectus praetorio*) hivatalát hivatali személyzeti főnöki rangban (*principes officii*) szolgálnák, a Mi nevünkben, a Mi parancsunknak megfelelően, bizonyos módon a többi méltóság között a különböző városok plebejusainak pártfogóivá (*defensor civitatis*) nevezzük ki őket. Ha tehát a Te Hatóságod feltételezné, hogy a fent említett személyek közül bármelyik kiválasztásra kerüljön, akkor őket bízd meg ilyen gyámsággal, de mentesítsd őket e kötelességek alól.” – saját fordítás Clyde Pharr munkája alapján: Pharr, Clyde – Davidson, Theresa Sherrer – Pharr, Mary Brown: *The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions*. Princeton University Press, Princeton, 1952, 33.o.

A Probus *praefectus praetorio*-nak címzett császári rendelkezés a „qui ex schola agentum in rebus sedi culminis vestri”, azaz a *praefectus praetorio* hivatalában tevékenykedő *princeps officii* a császár közvetlen alárendeltségébe helyezi, a hivatalvezető feladatait ennek megfelelően a császár nevében köteles ellátni („munere principatus nostro quodammodo nomine paruerint”).⁷¹ A forrásszöveg rendelkezik továbbá arról, hogy a hivatalvezető ügynökök csoportjából védnökök választhatóak, még hozzá a városok plebejusainak érdekképviselete érdekében. Amennyiben a *praefectus praetorio* a volt ügynökök közül választ patrónust, a kinevezetteket védelem illette meg az eljáró hatóságok előtt és a városi tanácstagokkal szemben („inter ceteros honoratos iussione nostra diversarum urbium plebibus constituentur patroni, ita ut, si quos ex his auctoritas tua putaverit eligendos, eadem his tutela mandetur, ab his autem eos repraesentet immunes”). A rendelet megalapozza azt az állítást, miszerint I. Valentinianus császár idején az ügynökök közül választották a *defensores civitatis*.

A hivatalfőnökként tevékenykedő volt ügynököket azonban nem csak a császárhoz fűzte szoros közvetlen viszony, ugyanis a primer források között találunk olyan rendelkezést is, amely a volt ügynökök és a *magister officiorum* alá-fölé rendeltségi viszonyát fejezi ki. CTh. 6,28,8 (435. jan. 29.): *Imperatores Theodosius et Valentinianus Augusti Valerio magistro officiorum*. „Ex agentibus in rebus principibus domesticos in suis actibus habere liceat eos, quorum fidem industriamque probatam sibi aestimant, etsi saepe eodem officio fuerint ante perfuncti...” „...Eodem exemplo Isidoro praefecto praetorio, Regino praefecto praetorio Illyrici, Leontio praefecto urbi, Theodoto comiti Aegypti, Abthartio comiti Orientis, Cleopatro praefecto Augustali, Hesychio proconsuli Achaiae, Eustathio vicario Asiae, Nectario vicario Ponticae.”⁷²

A fent idézett rendelkezés részlet Valerius *magister officiorum*-nak címezték. A rendelkezés a *principes officii*-t érinti, („ex agentibus in rebus principibus”) akik mind a *magister officiorum*-nak voltak alárendelve. A császári *constitutio* értelmében a hivatalfőnöki minőségben eljáró ügynökök feladatellátásuk során alkalmazhattak olyan családtagokat, akiknek hűsége és elhivatottsága bizonyítást nyert, még akkor is, ha ugyanabban a hivatalban szolgáltak („domesticos in suis actibus habere liceat eos, quorum fidem industriamque probatam sibi aestimant, etsi saepe eodem officio fuerint”). Az érintett volt ügynökök a területi igazgatás különböző hivatalaiban szolgáltak a rendelkezés *subscriptio* része értelmében („praefectus praetorio, praefectus urbi, comes, vicarius”), a rendelet tehát nekik szól elsősorban, de másolatokat küldtek az érintett területi tisztviselőknek is.⁷³

A hivatalvezetőként szolgálatot teljesítő *principes officii* egyéb kötelezettségeit részletező rendelkezést találhatunk III. Valentinianus császár Novelláiban. III. Valentinianus Nov. 8,1,5 (440. jún. 9.): *Imperatores Theodosius et Valentinianus Augusti ad Pierio praefecto urbi*. „...Quare inlustri magnitudo tua in traditione aedium pervasarum Marcianum agentem in rebus vel officium suum iubebit parere decretis nec ullam saluberrimis praeceptionibus nostris tarditatem sub impedimento cuiuscumque personae patiatur afferri...”⁷⁴

⁷¹ Clauss: i.m. 35. o.

⁷² „A korábban a titkosszolgálatban tevékenykedő, jelenleg pedig a polgári hivatalok személyzetének vezetőiként szolgáló egyének (*ex agentibus in rebus principibus – principes officii*) számára engedélyezni kell, hogy hivatali feladataik ellátásában olyan bizalmas tanácsadókat alkalmazzanak, akiknek hűségét és szorgalmát bizonyítottan tartják, még akkor is, ha e bizalmas tanácsadók korábban már gyakran teljesítettek ugyanilyen feladatot...” „...A fenti törvény másolata a következő hivatalnokoknak: Isidorus, *praefectus praetorio*; Reginus, *Illyricum praefectus praetorio*; Leontius, *praefectus urbi*; Theodotus, Egyiptom provincia *comese*; Abthartius keleti *comes*; Cleopatra (Cleopater), *praefectus Augustali*; Hesychius, Achaia provincia *proconsulja*; Eustathius, Asia provincia *vicarius*; Nectarius, Pontusz provincia *vicarius*.” – saját fordítás Clyde Pharr munkája alapján: Pharr – Davidson – Pharr: i.m. 145. o.

⁷³ Clauss: i.m. 37. o.

⁷⁴ „...Ezért az erőszakkal való behatolással lefoglalt házak birtokba adásakor *illustris* rangú Nagyságod

A forrásrészlet Pierius *praefectus urbi*nak szól. A rendelkezés egy Marcianus nevű hivatalvezetőt említ, akinek megparancsolják a császári rendeletek betartását („Marcianum agentem in rebus vel officium suum iubebit parere decretis”). Marcianusnak továbbá kötelessége megakadályozni a császári parancsok késedelmes végrehajtását, amennyiben az bárkinek a káros befolyása miatt következne be („nec ullam saluberrimis praeceptionibus - sub impedimento cuiuscumque personae”). Marcianust *agentes in rebus*nak nevezi a rendeletészlet, tehát az ügynöki szervezettel *principes officiorum*ként is kapcsolatban állhatott.⁷⁵ A császári utasítások betartatásának kötelezettsége tökéletesen szemlélteti a *principes officii*-nek a területi igazgatásban gyakorolt szigorú kontrollfunkcióját. A rendelkezés rávilágít az igazgatás hatékony működésének megnövekedett igényére az egyre inkább elhatalmasodó korrupció és a népvándorlás káros hatásainak következtében.

A római államhoz és a császárhoz hű ügynökök jutalomban részesültek, erre láthatunk egy példát az alábbi forrasszövegben. CJ. 12,21,3 (410. szept. 25.): *Imperatores Honorius et Theodosius Augusti ad Palladio proconsuli Africae*. „Proconsularis apicis dignitatis adiectione principes agentum in rebus praecipimus decorari.”⁷⁶

A *Codex Iustinianus* idézett rendelkezése értelmében a rangidős ügynököket *proconsuli* rangra emelték. Míg a köztársaság idején a *proconsuli* ranggal rendelkező személyek a rájuk bízott provincia kormányzása mellett hadsereg-parancsnoki feladatokat is elláttak, addig a dominátus idején már csak polgári jellegű feladatkörökkel rendelkeztek. A *proconsuli* rang a területi igazgatásban mégis nagy jelentőséggel bírt, a provinciai helytartók rangcsoportjában ugyanis a *proconsulok* helyezkedtek el legfelül. A forrásrészlet értelmében tehát a hivatalvezetőként szolgáló volt ügynökök akár provinciai helytartóvá is válhattak eredményes munkájuk és hűségük honorálásaként. Helytartóként a volt ügynökök egy teljes provincia polgári, pénzügyi igazgatásáért feleltek, annak határain belül bíraskodási joggal rendelkeztek. A *proconsulok* I. Valentinianustól kezdve *spectabilis* ranggal is rendelkeztek.⁷⁷

A *principes officii* szabályozása kapcsán a jogi problémát történetesen a volt ügynököket tömörítő csoport egységes megnevezése jelenti. Mint azt a fent idézett forrásrészletekben láthattuk, a fellelhető primer forrásrészletekben különböző megnevezésekkel illették az érintett tisztviselőket (*principes agentes in rebus*, *principes agentum in rebus*, *qui ex agente in rebus princeps fuerit*, *principes qui de agentum in rebus numero ad gubernanda officia diriguntur*).⁷⁸ A másodlagos szakirodalom szerzői ennek megfelelően megosztottak abban a kérdésben, hogy a rangidős ügynökök csoportját egy egészként, vagy esetleg több kategóriára bontva kell-e kezelni.

(*praefectus urbi*) parancsolja meg Marcianusnak, a titkosszolgálat (*schola agentum in rebus*) tagjának és hivatali személyzetének, hogy engedelmessé legyenek rendeleteinknek, és ne engedje, hogy a bárki részéről felmerülő akadályoztatás késedelmet okozzon a mi legüdvözítőbb rendeleteinknek...” – saját fordítás Clyde Pharr munkája alapján: Pharr – Davidson – Pharr: i.m. 523. o.

⁷⁵ Clauss: i.m. 37. o.

⁷⁶ „Elrendeljük, hogy a hivatalfőnökként szolgáló ügynökök (*principes agentum in rebus*) a *proconsuli* rang (*proconsularis dignitas*) magasztos kitüntetésével legyenek kitüntetve.” – saját fordítás Fred H. Blume munkája alapján: Blume, Fred H. – Frier, Bruce W.: *The Codex Of Justinian A New Annotated Translation With Parallel Latin And Greek Text*. Cambridge University Press, Cambridge, 2016, 2885. o.

⁷⁷ Demandt 2007: 223. o.

⁷⁸ *principes agentes in rebus*: CTh 6, 28, 7; *principes agentum in rebus*: CJ 12, 21, 3; *qui ex agente in rebus princeps fuerit*: CTh 6, 27, 6; *principes qui de agentum in rebus numero ad gubernanda officia diriguntur*: CTh 6, 28, 8; *principes*: CTh 6, 28, 2; CTh 6, 27, 5; CTh 6, 27, 10.

IV.2. A szabályozáshoz kapcsolódó szerzői álláspontok

Az előző alfejezetben felvetett problémához kapcsolódóan két szerzői álláspontot és csoportot különböztethetünk meg. Mommsen, Stein, Sinnigen, Blum⁷⁹ a *principes officii* tisztséget betöltő volt ügynököket több csoportra osztották.

Mommsen szerint két kategóriája létezett a *principes officii*-nek. Az effektíve továbbra is az ügynöki szervezethez tartozó *principes* a *ducesek* és a *vicariusok* hivatalait vezették. A másik oldalon álltak a *principes ex agentibus*, ők már nem tartoztak az ügynökök *scholájába*, a nagy birodalmi prefektúrák hivatalaiban szolgáltak, és a mindenkori *praefectus*nak voltak alárendelve.⁸⁰

Stein szintén két csoportot különböztet meg, az első csoportot alkotják a *principes scholae*⁸¹, akik közvetlenül a császárnak voltak alárendelve, a másik csoportba a *principes ducenae* tartoztak, ők a *magister officiorum*nak feleltek.⁸² Az osztrák szerző kutatásaiban kiemelten foglalkozik azokkal a volt ügynökökkel, akik a *praefectus praetorio* munkáját segítő hivatalt vezették. Stein ellentétes állásfoglalást képvisel Mommsen értelmezéséhez képest, aki a hivatalvezető volt ügynököket tulajdonképpen a *praefectus praetorio* alárendeltjének tekintette, legalábbis jogi értelemben. A hivatalvezető *princeps officii* azonban továbbra is kapcsolatban maradt az ügynöki szervezettel, és ezáltal folyamatosan információt szolgáltatott a *magister officiorum*nak a *praefectus praetorio* hivatalának feladatellátásáról. Ennek megfelelően kettős szolgálatot látott el, a primer jogforrások szerint egészen 355-től kezdve érvényesült az a tendencia, hogy a *praefectus praetorio* hivatalának élére egy *princeps officii*t neveztek ki. A tisztviselelő a *praefectus* hivatalának teljes ügyvitele felett hatalmat gyakorolt, nem csak a postaügyek felett.⁸³

Sinnigen ezzel szemben már három csoportra bontotta a hivatalvezetőként szolgálatot teljesítő ügynököket. Az első kategóriába sorolhatóak a *principes ex agentibus*, akik a nagyobb prefektúrák hivatalait vezették és közvetlenül a császár alá tartoztak, a *principes scholae* csoportját alkották az ügynökök testületének vezetői, a harmadik csoportba pedig azokat az ügynököket (*principes*) sorolta, akik a többi helyi hivatalt vezették. Álláspontja szerint azok a volt ügynökök, akik a magasabb rangú udvari főméltóságok (*praefectus praetorio*, *praefectus urbi*) hivatalait vezették az ügynöki szervezet elhagyását követően többé nem minősültek ügynöknek, jogi értelemben a *praefectusok* alkalmazottai voltak. Ennek megfelelően nem tartottak fenn kapcsolatot az ügynöki testülettel, ellenőrzési és hivatalvezetési feladatkörükből adódóan azonban folyamatosan tájékoztatták a mindenkori császárt, annak közvetlenül voltak alárendelve, és az ő nevében végezték tevékenységüket. Sinnigen elméletét látszik alátámasztani a *Codex Theodosianus* 368-as rendelete.⁸⁴

A másik szerzői csoport képviselői, Clauss, Giardina és Purpura⁸⁵ ezzel szemben nem tesznek különbséget a *principes officii* csoportját alkotó korábbi ügynökök között, egy egységként kezelik őket. Giardina álláspontja szerint a *principes officii* rangjára vonatkozó dokumentációból nem lehet következtetni e tisztviselelők különböző kategóriáinak létezésére.⁸⁶ Clauss nézete szerint a *principes officii* hivatalvezetői minőségükben is szoros kapcsolatot

⁷⁹ Blum 1969: 16, 19. o.

⁸⁰ Mommsen, Theodor: Ostgothische Studien. In Mommsen, Theodor: Gesammelte Schriften. Band 6., Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1910, 405-415. o.

⁸¹ Stein, Ernst: Untersuchungen zum Staatsrecht des Bas-Empire. In Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung. Böhlau Verlag GmbH & Co.KG, Vol. 41, No. 1, 1920, 210. o.

⁸² Stein 1920: 209. o.

⁸³ Stein 1920: 221-222. o.

⁸⁴ CTh 1, 29, 4.

⁸⁵ Purpura, Gianfranco: I curiosi et la schola agentum in rebus. Annali del Seminario Giuridico della Università di Palermo 1973/No. 34., 202, 248. o.

⁸⁶ Giardina, Andrea: Aspetti della burocrazia nel basso impero. Edizioni dell'Ateneo, Roma, 1977, 39. o.

ápoltak az ügynöki szervezettel, a *magister officiorum* irányában hivatali felelősségük, illetve jelentéstételi kötelezettségük volt az általuk ellenőrzött hivatalnokokat, udvari főméltóságokat, az egyes államigazgatási egységeket irányító tisztségviselőket, a római állam érdekeit veszélyeztető személyeket és esetleges szervezkedéseket illetően.⁸⁷ A német szerző szerint Sinnigen a *magister officiorum* elleni bizalmatlanságot látta abban a feltételezésében, hogy a hivatalvezetőként dolgozó volt ügynökök megszakították kapcsolataikat a *magister officiorummal* és az ügynöki szervezettel.⁸⁸ Clauss további ellenérvként emeli ki Blum és Stein elméletével szemben a *magister officiorum* és az egyes császárok közti igen erős bizalmi viszonyt, illetve hangsúlyozza, hogy a dominátus rendszerének hatékonyságát éppen a központosítási törekvések adták. Ennek teljesen ellentmondana egy, a *magister officiorumtól* teljesen független felügyeleti rendszer működtetése, amely jelentős anyagi többlet terhet rótt volna a császári kincstárra.⁸⁹ Clauss teóriáját több császári rendeletrészlet is erősíti.⁹⁰

Én személyesen a második szerzői csoport állásfoglalásával értek egyet, nem tartom azonban kizártnak, hogy a *magister officiorumtól* és a *schola agentum in rebustól* való függetlenedés érdekében egyes udvari főméltóságok arra törekedtek, hogy saját megbízható embereiket bejuttassák az ügynöki szervezetbe, hogy aztán később hivatalvezetőként alkalmazzák őket. A *principes officii*-nek közvetlenül a császár alá történő rendelése reális forgatókönyv lehetett például a nyugati birodalomrész esetében az 5. század elejétől kezdve, amikor is az egyes császárok egyre inkább bizalmatlanná váltak a *magister officiorummal* és az ügynökökkel szemben, hatásköreiket pedig igyekeztek rendeleti úton korlátozni.

V. Kiválasztás és előmenetel

Az ügynöki szervezetben szolgáló tisztségviselők nem egyszer követtek el jogsértéseket. A hivatali visszaélések okait alapvetően az ajánlás és a hivatalvásárlás intézményeiben kell keresnünk. A késő Római Birodalomban két előmeneteli forma létezett, az ajánlás alapján történő hivatalszerzés (*suffragium*), illetve az érdemeken alapuló előmenetel. A rendeleti szabályozás igen változékonynak mondható, egyaránt találkozhatunk a *suffragium* alkalmazását teljesen kizáró, kompromisszumos és kifejezetten megengedő szabályozással.⁹¹ I. Valentinianus császár rendelete például a két hivatalszerzési mód párhuzamos érvényesülését világítja meg. CTh. 6,24,3 (364. aug. 19.): *Imperatores Valentinianus et Valens Augusti ad Severum comitem domesticorum*. „Sicuti variis itineribus protectorum domesticorum schola comprehensos ad eam venire perspicimus, ita etiam sportularum diversa esse debet insumptio. Grave enim admodum est viros post emensum laborem, qui nullius rei cupidiores fuere quam gloriae, huiuscemodí erogationibus fatigari; eos tamen penitus solummodo inter quinos et denos solidos sportularum nomine primatibus distribuere praecipimus. Eos autem, qui vel suffragio vel potentium gratia sacram purpuram adorare pervenerint, quinquegenos solidos volumus insumere.”⁹²

⁸⁷ Clauss: i.m. 33-34. o.; Stein 1920: 199. o.; Sinnigen 1964: 81-82. o.

⁸⁸ Clauss: i.m. 36. o.; Sinnigen 1964: 85-86. o.

⁸⁹ Clauss: i.m. 36-37. o.

⁹⁰ CTh 6, 28, 8; III. Valentinianus Nov. 8, 1, 5.

⁹¹ Krause, Jens-Uwe: Spätantike Patronatsformen im Westen der Römischen Reiches. C. H. Beck, München, 1987, 58-64. o.

⁹² „Ahogyan megfigyeljük, hogy a császári testőrség és az udvartartás öreinek kötelékébe beiratkozott személyek különböző utakon érkeznek ebbe a pozícióba, úgy a díjak fizetése is különböző lesz. Ugyanis eléggé fájdalmas, hogy a fáradságos munkával töltött időszak után az ilyen fizetéseken kimerüljenek azok az emberek, akik semmi másra nem vágytak, csak a dicsőségre. Azonban...ezeknek az embereknek...megparancsoljuk, hogy mindegyikük öt és tíz *solidus* közötti összeget fizessen honorárium címén a hivatali személyzet minden egyes

A 364-ben kiadott rendeletrészlet tanúsága szerint az előléptetés az elvégzett munka alapján („post emensum laborarem”) vagy pedig az ajánlás két fajtája, a *suffragium* és a befolyásos személyek szívessége („suffragio vel potentium gratia”) útján történt. Külön érdekesség, hogy a hivatalvásárlás kötelezetté egyfajta hivatali díjként megjelent mind az érdem, mind az ajánlás alapján elnyert hivatalnál (előbbinél a fizetendő díj 5-10 *solidus*, az utóbbinál 50 *solidus* volt).⁹³ A kiválasztást és az előmenetelt érintő általános jellegű szabályt követően most nézzük meg, hogy hogyan szabályozták a római császárok az ügynöki szervezetre vonatkozó kiválasztási eljárást és előmeneteli rendszert.

V.1. Kiválasztási eljárás és előmenetel az ügynöki szervezetben

A *magister officiorum* kontrollt gyakorolt az ügynöki szervezetbe való bekerülést megelőző felvételi eljárás felett, és bár az előléptetés főszabály szerint a szenioritás elve alapján történt, az előléptetés megszerzése lehetséges volt a *magister officiorum* ajánlásával is. Az *agentes in rebus* szervezetét illetően olyan jogi problémával találkozhatunk, amely a kiválasztás és az előmenetel szempontjából fontos. A *Codex Theodosianus* alábbi rendelkezése szintén a *suffragium* és az érdemeken alapuló előmenetel párhuzamos érvényesülését világítja meg. CTh. 1,9,1 (359. nov. 1.): *Imperatores Constantius Augustus et Iulianus Caesar ad agentes in rebus*. „Universi, qui indignis natalibus et conversatione deterrima a scholam agentium in rebus adspiraverunt vel translati sunt, cognoscente viro clarissimo comite et magistro officiorum vestro consortio secernantur ut ita vos privilegiis dudum indultis frui possitis. Ad ducenam etiam et centenam et biarchiam nemo suffragio, sed per laborem unusquisque perveniat, usus omnium testimonio: principatum vero adipiscatur matricula decurrente, ita ut ad curas agendas et sursum illi exeant, quos ordo militiae vocat et labor...”⁹⁴

A vonatkozó forrásrészlet tanúsága szerint a szervezeti hierarchiában az első három rangosztályba tartozó ügynökök („ad ducenam etiam et centenam et biarchiam”) esetében a *suffragium* útján történő kiválasztás tilos („nemo suffragio”). Ehelyett a császári rendelkezés a munkában szerzett érdemeket jelöli ki az előmenetel alapjául („per laborem unusquisque perveniat”). Az ügynöki szervezet vezetői tisztségét („principatus”) az állománytábla által meghatározottak szerint („matricula decurrente”), illetve a szolgálat és a munka rendje alapján („ordo militiae vocat et labor”) lehetett megszerezni. A rendeletrészlet azonban nem tesz említést az ügynöki szervezet alsó két rangosztályáról (*circitores, equites*), esetükben tehát nem tiltja meg az ügynöki pozíció ajánlás útján történő megszerzését, a korábbi, *suffragiumot* teljesen kizáró szabályozáshoz képest ez visszalépésnek tekinthető.⁹⁵

előjárójának. De az a mi akaratunk, hogy ha valaki pártfogásból vagy befolyásos személyek kegyéből bebocsátást nyer a szent császári bíbor imáadására, az ötven *solidus* díjat fizessen.” – saját fordítás Clyde Pharr munkája alapján: Pharr – Davidson – Pharr: i.m. 135. o.

⁹³ Kelemen Miklós: Az igazgatás szolgálata. Hivatalviselésben korlátozott tisztviselők a Római Birodalomban. Menedzser Praxis, Budapest, 2022, 146-147. o.

⁹⁴ „Mindazok a méltatlan születési állapotú és legrosszabb jellemű személyek, akik a titkosszolgálati testületbe (*schola*) törekedtek vagy oda kerültek”, a legnemesebb gróf és hivatalok ura (*magister officiorum*) által lefolytatott vizsgálat után eltávolítandók az önök társaságából avégett, hogy így élvezhessék azokat a kiváltságokat, amelyek korábban megillették őket. Továbbá senki sem juthat pártfogás útján a *ducenarius*, a *centenarius* vagy a *biarchi* rangosztályokba, hanem mindenki a maga munkájával és mindenki tanúságtételének felhasználásával jut el oda. De a hivatali személyzeti főnöki tisztséget (*principes*) a hivatali lajstromban elfoglalt helye által szerezzék meg, úgyhogy azok a személyek menjenek ki az állami posta felügyelőinek (*curiosi*), akiket a császári szolgálatban való rendeltetésük és munkájuk révén erre hivatottak.” – saját fordítás Clyde Pharr munkája alapján: Pharr – Davidson – Pharr: i.m. 21. o.

⁹⁵ Kelemen 2022: 147. o.

Több olyan rendelettel is találkozhatunk a római közjogi szabályozásban, amely kizáró jellegű az ajánlás alapú kiválasztással és előmenetellel szemben. C.Th. 6,29,4 (359. nov. 30.): *Imperatores Constantius et Iulianus Augusti ad agentes in rebus*. „Cesset omnis ambitio atque suffragium in schola vestra. Etenim cuncti ita agere debebitis, quatenus labore atque ordine ad cursum regendum et ad curas agendas iudicio scholae et ordinis merito dirigamini, ita ut nihil vestri principis ex his, quae geri in re publica videritis, notitiae subtrahatis, scientes poenis eum debitis subiugari, qui tantum facinus ausus fuerit perpetrare.”⁹⁶

A fent idézett, 359-ben kiadott császári rendelet ezzel szemben az egész ügynöki szervezetre vonatkozóan tiltja a *suffragium* alkalmazását, illetőleg a szabálytalan előmenetelt.⁹⁷ („Cesset omnis ambitio atque suffragium in schola vestra.”). A *suffragium* tilalmát kimondó császári rendelkezést nem csak az ügynöki szervezet egészére vonatkoztatva találhatunk a primer jogforrásokban. C.Th. 6,27,19 (417. nov. 27.): *Imperatores Honorius et Theodosius Augusti ad Helioni magistro officiorum*. „Agentum in rebus indiscreta merita esse non sinimus nec indignos frui privilegiis laborantium. Ideoque sancimus, ut nullus ex his emendicato suffragio ad honorem principatus audeat adspirare, nisi quem ordo militiae ac laborum testimonium ad hunc honoris gradum provexerit. Quod si quis corporis inbecillitate quassatus eoque modo laboris impatiens longam militiae seriem tolerare non patitur, is non ante dignitatem principatus honorariam mereatur, quam si xx annorum stipendia complevisse scholae totius adtestatione docuerit. Hos sane, qui quoquomodo per ambitionem sine ullo stipendiorum suffragio memoratam principatus adepti sunt dignitatem, post eos, qui laborum merito consecuti sunt, numerari decernimus.”⁹⁸

A fenti, 417-es rendelet az ügynöki kötelék vezető tisztségviselőjének esetében zárja ki a *suffragium*ot. A császári *constitutio* a *suffragium* ellenében az érdem alapú kiválasztás elveit hangsúlyozza.⁹⁹ („Nullus ex his emendicato suffragio ad honorem principatus audeat adspirare, nisi quem ordo militiae ac laborum testimonium ad hunc honoris gradum provexerit.”). Olyan rendelkezéssel is találkozhatunk, amely az ügynöki testületből való eltávolítást jelöli meg következményként az alantas származás esetén.¹⁰⁰

Az idézett rendeletrészletek rávilágítanak az ügynöki szervezet kiválasztási eljárását és előmeneteli rendszerét érintő bizonytalanságra a *suffragium* intézményének kapcsán. A szabályozás változékonysága tökéletesen fémjelzi az egyes uralkodók eltérő felfogását,

⁹⁶ „Az Önök testületében (*schola agentum in rebus*) meg kell szüntetni a korrupt pozíciószerezést (*suffragium*) és a pártfogást (*ambitio*). Mert mindnyájan úgy kell teljesítenetek kötelességeiteket, hogy fáradozásotok és szolgálatotok rendje szerint a birodalmi posta (*cursus publicus*) felügyeletére és bizalmas küldetések teljesítésére küldhessenek benneteket”, a *schola* megítélése és a szolgálatban való elsőbbségek érdemei szerint. Így nem titkolhatsz el semmit a hivatali személyzeti főnökök elől (*princeps* + a császár), amit az államban elkövetettnek látsz, és tudnod kell, hogy aki ilyen nagy büntényt merészel elkövetni, az a megfelelő büntetésnek lesz kitéve.” - saját fordítás Clyde Pharr munkája alapján: Pharr – Davidson – Pharr: i.m. 146. o.

⁹⁷ Kelemen 2022: 148. o.

⁹⁸ „Nem engedjük meg, hogy a titkosszolgálat (*schola agentum in rebus*) tagjainak érdemeit megkülönböztetés nélkül kezeljék, és hogy az arra érdemtelenek élvezzék a hivatallal járó kiváltságokat.

1. Ezért szankcionáljuk, hogy a titkosszolgálat egyetlen tagja sem merészelhet a hivatal személyzeti főnökének megtiszteltetésére törekedni, hacsak nem a császári szolgálatban szerzett rendfokozata és fáradságos munkájának bizonyítéka alapján került ebbe a megtisztelő fokozatba.

2. Ha azonban valamelyik tag testének gyengesége miatt megtört és ily módon munkaképtelenné válik, és nem bírja ki a császári szolgálat hosszú ideig tartó folyamatos időtartamát, nem kaphatja meg a hivatali személyzet főnöki tisztét mindaddig, amíg egész *schola* igazolásával nem tudja bizonyítani, hogy húszéves szolgálati időt teljesített.

3. Természetesen, ha valamelyik tag bármilyen módon, korrupt kérés útján, szolgálati idő alátámasztása nélkül elnyerné a fent említett irodai főnöki rangot, úgy elrendeljük, hogy őt azok után a tagok után kell sorolni, akik ezt a rangot fáradságos munkájuk és érdemeik révén érték el.” – saját fordítás Clyde Pharr munkája alapján: Pharr – Davidson – Pharr: i.m. 143. o.

⁹⁹ Kelemen 2022: i.m. 148-149. o.

¹⁰⁰ C.Th 9, 9, 1.

személyiségét, illetve az egyes udvari főméltóságok befolyásának való kiszolgáltatottságukat. A következőkben tekintünk át néhány szakirodalmi álláspontot a hivatalra ajánlás római közszolgálatban való alkalmazásának kapcsán.

V.2. A *suffragium* problémája és megítélése

Jones véleménye szerint a *suffragium* útján hivatalt szerző ügynökök, a *probatoriát*, azaz a származást vizsgáló felvételi vizsgát akarták elkerülni.¹⁰¹ Kizáró ok volt ugyanis a zsidó származás, illetve a pogány, eretnek vallási irányzatok követése.¹⁰² A brit történész meglátása szerint a *suffragium* intézménye észszerű kiválasztási módszer lehetett volna, amennyiben azt a rómaiak racionálisan szervezték volna meg, például úgy, hogy a magas rangú állami tisztviselők rendszeresen ajánlottak volna jelölteket a rendelkezésükre álló betöltetlen, alacsonyabb rangú tisztségekre.¹⁰³

Sáry úgy látja, hogy az ügynöki pozíció az elérhető privilégiumok miatt rendkívül vonzó volt a hivatalra pályázók (különösen a városi tanácsstagok, a *curiales*) körében.¹⁰⁴ Lendon megállapítja, hogy az ajánló (*suffragator*) megbecsülését és tiszteletét fejezte ki azzal, hogy betöltetlen álláshelyre ajánlotta saját jelöltjét.¹⁰⁵ Liebs pedig azt állítja, hogy a rómaiak a hivatalvásárlást törvényileg szabályozták a késő ókorban, azonban nem kizárólag bűncselekményként tekintettek rá, sok esetben pozitív, megengedő szabályozást alkalmaztak a *suffragium* kapcsán.¹⁰⁶

Schuller a késő római államigazgatásban működő titkosügynökök (*agentes in rebus*) visszaéléseiről, jogsértéseiről igyekszik átfogó képet adni. Egyes római császárok (pl. II. Constantius) korlátozó intézkedések bevezetésével törekedtek arra, hogy elejét vegyék az ügynökök hatáskör-túllépéseinek.¹⁰⁷ A német szerző általános jelleggel is elemzi a dominátus korszakára jellemző korrupciós tendenciákat. Ennek érdekében először meghatározza a korrupciót, ami értelmezésében a megvesztegetésben nyilvánul meg, azaz – általában jogellenes – hivatalos cselekmény pénz ellenében történő végrehajtásával. Schuller nézete szerint a császárok többször éreztek kényszert arra, hogy törvényeket hozzanak a megvesztegetett bírák, a tartományi kormányzók ellen, de még magasabb hivatalnokok ellen is, azaz nem akármilyen hivatalnokok, hanem a társadalom legmagasabb szintjéről származó vezető tisztségviselők ellen. Az 5. században a császárok, hogy a közvetlen környezetükben tapasztalható korrupciót megfékezzék, általános tilalmakat bocsátottak ki bizonyos tényeket tartalmazó okiratok benyújtása ellen, és tehetetlenségükben kénytelenek voltak odáig elmenni, hogy saját aláírásukat érvénytelennek nyilvánították olyan okiratokon, amelyeket jóhiszeműen írtak alá, viszont egyes megvesztegetett hivatalnokok törvénytelenül próbálták rábeszélni a császárt az adott döntés jóváhagyására.¹⁰⁸ A szerző érdekes következtetést von le azt

¹⁰¹ Jones, Arnold Hugh Martin: *The later Roman Empire 284-602. A social economic and administrative survey. Volume I.*, University of Oklahoma Press, Norman, 1964, 410. o.

¹⁰² Jones: i.m. 286. o.

¹⁰³ Jones: i.m. 391. o.; CTh 1, 6, 9; CJ 9, 27, 6.

¹⁰⁴ Sáry 2011: 135. o.; CTh 6, 27, 1-2; CTh 6, 35, 3.

¹⁰⁵ Lendon, John E.: *Empire of Honour. The Art of Government in the Roman World.* Oxford University Press, Oxford, 2005, 186. o.

¹⁰⁶ Liebs, Detlef: *Ämterkauf und Ämterpatronage in der Spätantike – Propaganda und Sachzwang bei Julian dem Abtrünnigen.* In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 1978, 158. o.

¹⁰⁷ CTh 6, 29, 1; CTh 6, 29, 7-8; CTh 8, 8, 7; CTh 11, 7, 17.

¹⁰⁸ Schuller, Wolfgang: *Grenzen des spätrömischen Staates: Staatspolizei und Korruption.* *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Band 6, 1975, 8-9. o.

követően, hogy néhány gyakorlati példán keresztül felvázolja a korrupció megjelenését a késő római igazgatás rendszerében.¹⁰⁹

Meglátása szerint nemcsak az egyes visszaélések korrekciójáról van szó, hanem olyan erőfeszítésekről, amelyek távlatot adhatnak a késő antikvitás átfogóbb értékeléséhez. Továbbá felveti annak lehetőségét, hogy a korrupció nem pusztán a pénzkeresés vágyából vagy kényszerűségből fakadt, hanem egy társadalmi tudat kifejeződését jelentette, ennek megfelelően a dominátus korszakának római társadalmát olyan kiindulópontból kellene vizsgálni, amely szerint ez a társadalom minden volt, csak nem egységes, és mély belső ellentmondások terhelték. A titkosügynökök példáján keresztül láthatóvá válik, hogy a szervezeti térben történő korrekciók is szükségesek lettek volna a visszaélések megelőzéséhez.¹¹⁰ A szerző megállapítja, hogy az egyes császárok rendeleti úton igyekeztek megakadályozni a hivatalvásárlás alkalmazását, változó sikerrel.¹¹¹ A káros intézmény korlátozásának hátterében ésszerű okok álltak, egyfelől a közhivatalokat csak a hivatali feladatok ellátásához igazodó objektív kritériumok alapján szabad odaítélni, és az előléptetéseknek is nagyrészt ezeken a kritériumokon kell alapulniuk, azaz a rendszeres előmenetel kritériumai mellett (például a letöltött szolgálati idő) az objektív teljesítmény: az érdem és a munka kritériumain. Schuller értelmezésében a problémát nemcsak az jelentette, hogy a késő római kor uralkodóinak erőfeszítései a hivatalvásárlás visszaszorítására többnyire eredménytelenek voltak, hanem az is, hogy az egyes közhivatalokat meghatározott vételár megfizetésével megszerzők az adott hivatali pozíciót kizárólag arra használták, hogy vagyont szerezzenek. Mindemellett természetesen komoly gondot jelentett az a tény is, hogy a hivatalt vásárlók nem egyszer szakmailag teljesen alkalmatlanok voltak a pozícióval járó kötelezettségek, feladatok ellátására. A késő római közszolgálatban való hivatalviselés kiváltságos helyzetnek számított, ezért is volt rendkívül népszerű például a *decuriones* körében.¹¹² Schuller ide vezeti vissza a hivatalvásárlás elterjedésének eredetét. A német szerző ezt követően azt a kérdést vizsgálja, hogy mi motiválta az egyes hivatalok „eladóit”, miért érte meg nekik közbenjárni az egyes hivatali pozíciókra jelentkezők érdekében.¹¹³

Saját meglátásom szerint a hivatali előmenetelben jelen lévő korrupció a nyugati birodalomrész bukásának legfőbb okai közé sorolható. Az önös érdekeket követő, hozzá nem értő tanácsadók és tisztségviselők legalább olyan mértékben hozzájárultak a birodalom vesztéhez, mint az ismert külpolitikai okok. Erőskezű császár rendeleti szabályozás útján véglegesen megtilthatta volna a *suffragium* alkalmazását, ahogyan azt Iustinianus császár tette a keleti birodalom esetében 535-ben.

VI. Összegzés

Tanulmányom összegzéseként megállapítható, hogy a *magister officiorum* hatalmának alapját az információszerzés képezte, a tisztviselő 319 körül lett az információszerzést végző ügynöki szervezet főnöke. A titkosügynökök a császári udvarban és az egész birodalomban zajló legkülönfélébb eseményekről számoltak be, amelyek a központi adminisztráció érdeklődésére tarthattak számot. Ez információs előnyt biztosított a *magister officiorum* számára a többi udvari tisztviselővel szemben. Az állami titkok ismeretében a szerzett tudást felhasználhatta arra, hogy befolyásolja a politikai és jogi döntéshozatalt a császári

¹⁰⁹ CTh 6, 18,1; CTh 8, 4, 10; CTh 2, 29, 1; CTh 7, 12, 2.

¹¹⁰ Schuller 1975: 21. o.

¹¹¹ Schuller, Wolfgang: Ämterkauf im Römischen Reich. Der Staat, Vol. 19, No. 1, 1980, 61. o.

¹¹² Schuller 1980: 58-59. o.

¹¹³ Schuller 1980: 70. o.

államtanácsban (*sacrum consistorium*). Az állami főtisztviselő kontrollt gyakorolt az ügynöki szervezetet érintő felvételi eljárások, kinevezések, előléptetések, illetve az elbocsátások felett. Az ügynökök által elkövetett jogsértések elbírálása szintén a *magister officiorum* hatáskörébe tartozott. A szolgálati idejüket letöltött, immáron hivatalvezetőként tevékenykedő *principes officii* jogi értelemben egységes csoportot alkottak. Kettős szolgálatot láttak el, az egyes tisztségviselők hivatalainak igazgatásán túl kapcsolatban maradtak az ügynöki szervezettel és a *magister officiorum*nak tettek jelentést szükség szerint. A *magister officiorum*tól és a *schola agentum in rebustól* való függetlenedés tendenciája a császári szabályozás kijátszásával valósulhatott meg, a *magister officiorum* túlzott mértékű befolyása és az ügynökök által elkövetett sorozatos visszaélések következtében. A titkosügynökök *suffragium* alapján történő kiválasztását és előmenetelét nem sikerült jogi úton teljesen felszámolni, a jogi szabályozás e téren változékony maradt, tartósabbnak minősülő tiltó szabályozás csak Iustinianus császár uralkodása idején született a keleti birodalom esetében. A *magister officiorum* és a császár közti szoros bizalmi viszony, illetve a titkosügynökök tevékenységét övező megbecsülés azt eredményezte, hogy az uralkodók számottevően nem is korlátozták működésüket, ennek következtében befolyásukat kiterjeszthették a birodalom teljes polgári igazgatására, a keleti birodalomrész esetében pedig a katonai igazgatás egy részére is. Az ügynökök által elkövetett visszaélések és az egyes udvari főméltóságok közti belpolitikai harcok elszabaduló politikai gyilkosságokba torkolltak, amelyek nagymértékben hozzájárultak a nyugati birodalom bukásához.

Irodalomjegyzék

Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római magánjog. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024.

Blume, Fred H. – Frier, Bruce W.: The Codex Of Justinian. A New Annotated Translation With Parallel Latin And Greek Text. Cambridge University Press, Cambridge, 2016.

Blum, Werner: Curiosi und regendarii. Untersuchungen zur geheimen Staatspolizei der Spätantike. Ludwig-Maximilians-Universität, München, 1969.

Boak, Arthur Edward Romilly: The Master of the Offices in the later Roman and Byzantine Empires. In Boak, Arthur Edward Romilly – Dunlap, James Eugene: Two studies in later Roman and Byzantine Administration. The Macmillan Company, New York, 1924, 1-160. o. <https://doi.org/10.3998/mpub.9690323>

Boak, Arthur Edward Romilly: The roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire. Harvard Studies in Classical Philology. Cambridge, Harvard University Press, Cambridge, 1915/No. 26., 73-164. o. <https://doi.org/10.2307/310606>

Bury, John Bagnell: History of the later Roman Empire. From the death of Theodosius II. to the death of Justinian. Volume I., Dover Publications Inc., New York, 1958.

Clauss, Manfred: Der magister officiorum in der Spätantike (4-6. Jahrhundert). Das Amt und sein Einfluß auf die kaiserliche Politik. C. H. Beck, München, 1980.

Delmaire, Roland: *Les institutions du Bas-Empire romain de Constantin à Justinien. I. Les institutions civiles palatines.* CERF, Paris, 1995.

Demandt, Alexander: *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565.* C. H. Beck, München, 2007.

Demandt, Alexander: *Magister militum.* In Wissowa, Georg – Kroll, Wilhelm (Hrsg.): *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.* Metzler, Stuttgart, 1970, 553-790. o.

Elton, Hugh: *The Roman Empire in Late Antiquity. A Political and Military History.* Cambridge University Press, Cambridge, 2018. <https://doi.org/10.1017/9781139030236>

Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei.* Novissima Kiadó, Budapest, 2023.

Giardina, Andrea: *Aspetti della burocrazia nel basso impero.* Edizioni dell'Ateneo, Roma, 1977.

Hamza Gábor: *A közvetlen demokrácia történelmi előzményei Európában.* In Szabó Zsolt (szerk.): *Szabadság és felelősség: tanulmányok a közvetlen demokráciáról.* Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum VIII., Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2013, 23-30. o.

Hirschfeld, Otto: *Die agentes in rebus.* Sitzungsberichte der Königlich-Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Reichsdruckerei, Berlin, 1893, 421-441. o.

Jones, Arnold Hugh Martin: *The later Roman Empire 284-602. A social economic and administrative survey. Volume I.,* University of Oklahoma Press, Norman, 1964.

Kelemen Miklós: *A Birodalom kormányzása. A Késő-római Birodalom közszolgálati – jogi források alapján.* ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2007.

Kelemen Miklós: *Az igazgatás szolgálata. Hivatalviselésben korlátozott tisztviselők a Római Birodalomban.* Menedzser Praxis, Budapest, 2022.

Krause, Jens-Uwe: *Spätantike Patronatsformen im Westen der Römischen Reiches.* C. H. Beck, München, 1987.

London, John E.: *Empire of Honour. The Art of Government in the Roman World.* Oxford University Press, Oxford, 2005.

Liebs, Detlef: *Ämterkauf und Ämterpatronage in der Spätantike – Propaganda und Sachzwang bei Julian dem Abtrünnigen.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung, Volume 95., 1978, 158-186. o. <https://doi.org/10.7767/zrgra.1978.95.1.158>

Molnár Imre – Jakab Éva: *Római jog. Leges Bt., Diligens Bt.,* Szeged, 2015.

Mommsen, Theodor: Ostgothische Studien. In Mommsen, Theodor: Gesammelte Schriften. Band 6. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1910, 362-485. o.

Pharr, Clyde – Davidson, Theresa Sherrer – Pharr, Mary Brown: The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions. Princeton University Press, Princeton, 1952.

Pókecz Kovács Attila: A magister officiorum. In Scriptura, 2016/I. szám. Pécs, 138-156. o. https://onszak.pte.hu/userfiles/cikk/114/scriptura16i_pokecz.pdf (2023.03.20.)

Pókecz Kovács Attila: A praepositus sacri cubiculi tisztsége a dominátus korában (4-5 sz.). In Boóc Ádám – Pókecz Kovács Attila (szerk.): Studia in honorem 65 Éva Jakab. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2023, 243-249. o.

Pókecz Kovács Attila: A principátus kormányzása és igazgatása Augustus uralmának idején (Kr. e. 27 – Kr. u. 14). In Glossa Iuridica 9. évf. 2022/3-4. szám, 75-89. o. <https://doi.org/10.55194/GI.2022.3-4.4>

Pókecz Kovács Attila: A quaestor sacri palatii tisztsége a késő római császárság korában. In Béli Gábor et al. (szerk.): Ut Juris Ordo Exigit: Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére. Publikon Kiadó, Pécs, 2016, 237-244. o.

Pókecz Kovács Attila: Pénzügyi igazgatás a dominátus korában. JURA 2016, 22. évf. 1. szám, 108-119. o.

Pókecz Kovács Attila: The development of state structure in the principatus from Tiberius to Diocletianus (AD 14-284). In Szóke Gergely László et al. (szerk.): Essays of Faculty of Law University of Pécs Yearbook 2015. 2016, 151-166. o.

Purpura, Gianfranco: I curiosi et la schola agentum in rebus. In Annali del Seminario Giuridico della Università di Palermo 1973/No. 34., 165-265. o.

Sáry Pál: Előadások a római büntetőjog köréből. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2011.

Sáry Pál: Titkos ügynökök a császárkori Rómában. In Debreceni Szemle 2002, 10. évf. 1. szám, 528-536. o.

Schuller, Wolfgang: Ämterkauf im Römischen Reich. In Der Staat, Vol. 19, No. 1, 1980, 57-71. o.

Schuller, Wolfgang: Grenzen des spätrömischen Staates: Staatspolizei und Korruption. In Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Band 6, 1975, 1-21. o.

Sinnigen, William G.: Chiefs of Staff and Chiefs of the Secret Service. In Byzantinische Zeitschrift, Band 57, 1964, 78-105. o. <https://doi.org/10.1515/byzs.1964.57.1.78>

Sinnigen, William G.: The Roman secret service. In The Classical Journal, Vol. 57, 1961, 65-72.o.

Sinnigen, William G.: Three Administrative Changes ascribed to Constantius II. In *The American Journal of Philology*. Vol. 83, No. 4, 1962, 369-382. o. <https://doi.org/10.2307/292919>

Sinnigen, William G.: Two branches of the Late Roman Secret Service. In *The American Journal of Philology*, Vol. 80, No. 3, The Johns Hopkins University Press, 1959, 238-254. o. <https://doi.org/10.2307/291793>

Stein, Ernst: *Geschichte des spätrömischen Reiches. Vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476 n. Chr.)*, Band 1, L. W. Seidel & Sohn, Wien, 1928.

Stein, Ernst: Untersuchungen zum Staatsrecht des Bas-Empire. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*. Böhlau Verlag GmbH & Co.KG, Vol. 41, No. 1, 1920, 195-251. o. <https://doi.org/10.7767/zrgra.1920.41.1.195>